

УДК 141.7 329.733 323.111 39(477)

О. П. Хлисту
здобувач кафедри філософії
Запорізького національного університету,
фахівець I категорії
обласної академічної газети «Запорізький університет»

ФЕНОМЕН АРІЇЗМУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Продовжуючи тему дослідження аріїзму як соціокультурного феномена [1], який до сьогодні не втрачає своєї актуальності й, отже, безпосередньо чи опосередковано бере участь у формуванні сучасної ментальності етносів євразійського континенту, зосередимо увагу на світогляді українського козацтва і спробуємо виявити в його структурі елементи цієї філософії. У межах теми треба також констатувати факт, що цей концепт дослідниками напрямку «фольк-хісторі» іноді зводиться в ранг зразка (хоча не надається його визначення), отже, виступає як модний бренд, який слугує різноманітним ідеологічним цілям. Саме тому важливо визначити справжній контент цього поняття і специфіку його реалізації в різних соціокультурних системах, зокрема на сучасному етапі формування суспільно-філософських напрямів.

Базовою філософською основою аріїзму можна вважати ведичну спадщину [1]. Однак уже в індуїзмі відбувається розчленення основної ідеї (монотеїзму Агні-Брахми), її розвиток і адаптація до системи політеїзму, який зумовив подальший процес формування в Індії феномена монолатрії (вайшнавізм, крішнаїзм, шиваїзм) і політеїзму як такого. Аналізуючи спадок усєї західної частини індоєвропейської спільноти, треба констатувати факт розповсюдження авестійського варіанта філософії та міфології, а не суто ведичного. У цьому контексті доречно згадати, що у «Відеваті» міститься й так звана «Географічна поема», яка передає відомості про розташування території Аріана Ваеджа – перераховані держави Східного регіону, причому на той час уже досить розвинуті [2, с. 66–76], а також указується таке: «народи туїр'я та дахья» (кочовики туранці й дахи) прийняли зороастризм» [2, с. 122]. Відтак космогонічні знання та пов'язані із цим міфологеми як у більшості релігійно-філософських напрямів (теїзм), так і в міфології європейців (Едди, «Велесова книга» тощо) виглядають запозиченими або реконструйованими із залученням різнопланового історичного й сучасного матеріалу [3; 4; 5]. Водночас окремі елементи та ідеї аріїзму на певних етапах історичного розвитку були імплементовані в структуру світогляду різних суспільств, формуючи, отже, основу ментальності євразійства. Не виняток у цьому ракурсі – багатоплосщарова структура козацького світогляду.

Козацьке бойове мистецтво «Спас» також бере початок у прадавньому військовому індоіранському звичаї. Адепти сучасного козацтва вказують, що в основі Спасу лежить арійська військова доктрина [6, с. 31] і традиція характерництва. Словом «хара» (гора) в іранських мовах позначали вершника: ратхешт/хар, ратайш/тар («вершник на колісниці») [7]. Дослідниками надаються при цьому численні факти присутності скіфської та булгарської культури: «Скупський переказ», «Супойський переказ», «Веда словена» містять елементи саме зороастрійського світогляду. Зокрема, тут є відомості про пращура Йіму, концепція Добра і Зла та інші елементи авестійської філософії (на противагу чому арії «Рігведи» сприймали світ як гармонійну єдність і суцільне благо). Можна передбачати, що після приходу різних мобільних спільнот на Україну ці відомості тісно впливають на канву місцевого світогляду, який базувався на первісній магії та землеробському звичаї (культура Трипілля). Таке поєднання традицій (магічного праслов'янського язичництва й військового небопоклонства), швидше за все, і створило нову синкретичну науку «воїнів-чаклунів» (за А. Скульським) – Спас.

О. Притула та Ю. Шилов також погоджуються, що кожного разу з приходом воєнізованих суспільств бере верх вій-

ськовий звичай над мирним жрецтвом, а потім поступово розчиняється в місцевій культурі. Так було за часів Скіфії, із приходом Рюриковичів, після навали золотоординців і навіть зі сприйняттям козаками християнської моралі збереглася подібна традиція: «... козацькі характерники ... займали при січових куренях особливе положення. Попи не перчили їм і визнавали їх зверхність» [6, с. 36]. Отже, повсякчас демонструється панування бойового звичаю над мирним, як і в «Махабхараті». Відтак можна побачити наявність кількох індоєвропейських хвиль на територіях Європи, у тому числі її східної частини.

Водночас треба вказати, що світогляд козацтва завжди був пов'язаний із релігією. Козацтво зазвичай свою історичну спадщину ідентифікує зі слов'янством і православ'ям, майже не згадується про традиції, які тягнуться до Серця Європи, де були одомашнені коні, а їхні володарі – грекоіндоіранці (термін Г. Бонграда-Левіна та Е. Грантовського) – отримали можливість бути мобільними й добре організованими військово-кочовими народами, які з часом на територіях осілих суспільств створили міцні, розвинуті держави.

Треба також зауважити, що традиції українського козацтва мають багатоплосщарову ідейну структуру: тут поєдналися християнські та дохристиянські, автохтонні українські й привнесені ззовні ідеї. Зокрема, можна прослідкувати елементи небопоклонства й тенденцію обожнення героїв (порів. Индра/Одін/Вотан/Велес тощо). Спільні ідеї наявні також і в тенгріанстві номадів центру Євразійського континенту, що фіксують А. Атабек, Л. Гумільов, Н. Амрекулов, М. Артамонов, Ч. Валіханов, О. Сулейменов, А. Сейдимбеков, М. Ауєзов, А. Мухамбетов, А. Кодар, Р. Безертинов, М. Аджи, Д. Саригулов [8; 9; 10]. Можливо, цим фактом можна пояснити безапеляційне прийняття козацтвом християнства як основної релігії, яка, по суті, є спорідненою зі світоглядом аріїзму, а не слідуванням політеїстичному язичницькому звичаю.

Комплекс козацьких карбів, зібраний Л. Безклубим та іншими дослідниками, передає відомості про організацію й моральні засади козацького суспільства. З одного боку, вони спираються на суто християнський звичай: правда, совість, відсутність самотішення та заздрощів, спрямованість на розвиток особистісних якостей людини, незрадивість, відсутність лукавства, приборкання гордині тощо. А з іншого – продовжують комплекс ще найдавніших цінностей індоєвропейського суспільства («Рігведа»), яке також високо цінувало дружбу, чесність, згуртованість, зокрема у скіфів фіксується концепція братерства (обряд братання за Геродотом) [6, с. 42] тощо. Поряд із тим світоглядні засади Спасу суттєво відрізняються від християнських, адже передбачають розвиток у людини комплексу таких здібностей, як суперреакція, інтуїтивне передбачення подій, надшвидкість тощо. З одного боку, цей комплекс є давнішим за соціальні настанови і є ближчим до природних, тваринних інстинктів, аніж до соціалізованих людських звичок, а з іншого – у філософії воїна він формує якості «надлюдини», що забезпечує збереження її життя в бою. Подібну концепцію ми бачимо в традиції «Махабхарати», Едді і тенгріанства [3; 10; 11]. Відтак у світогляді козацтва парадоксально поєдналися християнська мораль і «непримиренне ставлення до суцільного зла», що свідчить про злиття різних етичних основ. Тому тут виникає морально-етичний компроміс (дуалізм) між християнським світорозумінням і козацьким бойовим звичаєм. Так, заповідь «не ввій», як зауважує О. Притула, «може привести до того, що воїн буде не здатний боронити свою Батьківщину. Бо за козацьким Звича-

ем нема нічого більш святого, ніж обороняти свою Землю-Матір, свій народ» [6, с. 14]. Як бачимо, так званий «шлях воїна» (порівняйте: традиція бушідо, кодекс честі народів Кавказу (Ездел), тенгрізм Центральної та Східної Азії, закон кшатрії) в українському козацтві поєднався з мирним християнським і землеробським звичаєм із залишками матриархату (образ Матері-землі) [6, с. 8], до яких додалися язичницькі вірування та первісна магія (характерніцтво) [6, с. 7].

Можна побачити, що філософія козацтва сформувалася на основі кількох культурних в світоглядних ліній: миролюбної землеробської й мобільної структурно-організованої військової. Подібний дуалізм відображений у тексті «Супойського переказу» (Л. Безклубий): народ український колись давно народив Батько-Коло Матір-Даж-земля (за казахським звичаєм у тенгріанстві їм відповідають Тенгі-Небо та Мати-Умай) [8].

Космогонічна концепція козацького Спасу також тяжіє до аріїзму. Батько-Коло в розумінні спасівців – це космос. Таке бачення чітко відповідає індоіранській традиції – закону вічного колооберту (Rtugraha, Сансара, Кала-чакра), який фіксують народи, що спостерігали оберт небесних світил і мали визначати за ними свій шлях: «Віз – це козацька назва сузір'я Великої Ведмедичі...» [6, с. 18].

Добром у козацькому природничому світогляді вважається невтручання в природний хід подій, життя в гармонії з оточенням (екологізм), що відповідає традиції небопоклонства й, відповідно, філософії аріїзму. Однак козацтво, як і теїзм, світ розділяє на матеріальний і духовний (соціально-орієнтована концепція Добра-Зла, споріднена з авестійською та християнською).

У козацькому світогляді, як і в аріїзмі, відмічається прагнення до суспільної єдності: акцент перенесений не на окрему людську індивідуальність, а на включеність людини в суспільні процеси, її відповідність вимогам Звичаю. Наявна також ідея волюнтаризму (козацька вольниця): «Козак – це насамперед вільна людина, яка за своєю Волею служить Вітчизні і народу» [6, с. 78]. Однак ця ідея теж обмежена певними умовами та вимогами з боку християнства й землеробського звичаю. З іншого боку, у козацтві існує певна елітарність (замкненість у межах козацької спільноти) і протиставлення себе іншим. Водночас немає доктрини елітаризму як такої (порівняно з фолькліш напрямками, германським неоязичництвом, расологією, новоказахським аріїзмом А. Атабека тощо) [8; 12; 13; 14; 15], тому ця межа умовна, а козацький світогляд характеризується демократичністю, незамкненістю, тому долучитися до спільноти може будь-хто, хто пройшов певну підготовку й виконує настанови Звичаю.

Традиційну козацьку ідеологію О. Притула називає «звичаєм гордої непокори, правди і совісті» [6, с. 5]. Відтак у центрі козацького світогляду стоїть концепція Істини. Однак вона суттєво відрізняється від філософії аріїзму. Вимога Істини (Совісті) у Спасі стосується не істини всезагальної (космічного Закону), а замикається на соціумі, задля його гармонізації, що зближує Спас із зороастризмом (слідування соціальному закону). Тому до кожної людини, яка становить козацьку спільноту, висувається саме вимога відповідності високому моральному рівню. Концепція духовної чистоти, отже, відкриває душу людини для сприйняття істини і знання (ідея ведизму). Водночас знання для козацького суспільства має передусім практичний характер: задля збереження козацької спільноти й забезпечення виживання в період військових операцій. Як зазначають фахівці, спочатку комплекс знань козаків-характерників заборонялося записувати, аби ними не заволоділи вороги. Відтак серед козацтва розвинений інститут гуру-наставників, котрі передавали відомості про навколишній світ і заповіді молодому поколінню з вуст в уста. Спас містить знання з медицини, поведінки в суспільстві та під час воєнних конфліктів, сприяє духовному розвитку воїна тощо. Тож, як бачимо, усі настанови стосуються воєнізованого суспільства, хоча існують обмеження бойової спритності воїна в мирний час [6, с. 10–11].

Про стосунок до наук народного козацького світогляду свідчить також один із козацьких карбів: «Слову навчити не можна – воно повинно погукати тебе» [6, с. 13]. Відтак «козацька наука» первісно була спрямована не на науково-філософське осмислення дійсності (як в аріїзмі), а на розвиток природних здібностей людини, її інтуїтивне світосприйняття й усну форму передавання народної мудрості і знання. Незважаючи на існування в період пізнього середньовіччя освітянських і академічних закладів на територіях козацької спільноти, як такий розвиток науково-дослідницького напрямку, що був би подібний до давньоіндійської, грецької або давньоєгипетської наукової думки, не спостерігається. Наукова лінія тут сформувалася пізніше, як і на всіх європейських територіях, адже спочатку вона була запозиченою (Києво-могилянська наука). Отже, у здобутті знань козацький світогляд перевагу надає практичному знанню (досвід і тренування), а також професійним навичкам воїна.

Ідея батьківщини в козацтві концептуалізована, а от елітарно-расова відсутня. В аріїзмі світ сприймається як єдність, а відтак і суспільство є єдиним соціальним організмом. Цю традицію ми знаходимо й у світогляді козаків, що реалізується у формі братства (і саме це знімає етно-расові суперечності).

Через те що структура козацького товариства основана на тих самих морально-світоглядних засадах, що й суспільство «Рігведи», – угрупованість (братерство) та демократія, тут існує певна суспільна ієрархія. Назви козаки мають підпорядковуватися козацькій старшині задля гармонійної взаємодії всіх структурних підрозділів спільноти. При цьому усвідомлюється міцна єдність козацької громади як єдиного соціального організму, що відповідає традиції аріїзму.

Отже, у світогляді козацтва, як і в напрямі Спас, переплелися воедино кілька окремих світоглядних ліній, які належали зовсім різним народам і часам: бойові традиції скіфської, потім булгарської («Веда словена»), кайсак-ординської культури (єдність між братчиками, угрупованість, вимога дисципліни та підпорядкованості, ієрархії, яка гарантує злагодженість суспільних дій, досягнення суспільної гармонії, інститут гуру), стародавні тотемні родові традиції (орли/соколи/сколоти, шана до Роду) і слов'янські землеробські із залишками матриархату (ідея Землі-Матері як Батьківщини), а також найдавніших магійних культур (дерево роду, магія тощо). Ідея боротьби Добра і Зла, як й ідея гріховності/чистоти, імовірно, були запозичені від зороастризму та християнства, адже в аріїзмі й у язичництві вони відсутні. На сучасному етапі козацький світогляд утілюється в ідеї державності, яка також отримала різновекторні складові: принципи згуртованості і структурованості (аріїзм), а також патріотизму (землеробське язичництво). Відтак сутнісними елементами аріїзму у світогляді козацтва є такі: наявність «арійської військової доктрини» (доведичний період), спільної для всіх ідейних спадкоємців індоіранських народів, елементи небопоклонства, окремі космогонічні ідеї (Небо-Коло), глобальні концепти (істина-совість), які перейшли на рівень етичних вимог, суспільна структурованість (згуртованість, братерство, підпорядкування), екологізм (невтручання в природний хід подій, життя в гармонії із природою).

Відтак філософія козацтва (козацький світогляд) є на сьогодні окремим оригінальним українським напрямом, який ґрунтується на синтезі стародавніх так званих арійських традицій (зороастрійський варіант), культури землеробського язичництва та християнства із залученням сучасних знань і методик.

Література

1. Хлестун О.П. Сутнісні характеристики феномена аріїзму / О.П. Хлестун // Актуальні проблеми філософії та соціології. – 2015. – № 7. – С. 145–149.
2. Авеста. Закон против дэвов (Видевдат) / адаптований переклад, исследование и комментарии Э.В. Ртвеладзе, А.Х. Саидова, Е.В. Абдуллаева. – СПб. : Издательство Политехнического университета, 2008. – 301 с.

3. Стурлусон С. Младшая Эдда / С. Стурлусон ; изд. подгот. О.А. Смирницкая, М.И. Стеблин-Каменский. – Л. : Наука, Ленинградское отделение, 1970. – 254 с.
4. Данилевский И.Н. «Влесова книга» / И.Н. Данилевский // Православная энциклопедия. – М. : Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2005. – Т. 9. – 2005. – С. 128–129.
5. Зализняк А.А. О «Велесовой книге» / А. А. Зализняк // Фальсификация исторических источников и конструирование этнократических мифов / отв. ред. А.Е. Петров, В.А. Шнирельман. – М. : ИА РАН, Гриф и К, 2011. – С. 97–114.
6. Притула О.Л. Світогляд в українському рукопаші «СПАС» : [навчальний посібник для студентів спеціальності «Фізичне виховання»] / О.Л. Притула, Ю.О. Шилов. – Запоріжжя : ЗНУ, 2013. – 136 с.
7. Бонгард-Левин Г.М. От Скифии до Индии. Древние арии: мифы и история / Г.М. Бонгард-Левин, Э.А. Грантовский. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 1983. – 206 с.
8. Атабек А. Сердце Евразии или Великий арийский каганат Алтын-Орда: (Евразийство и казахо-ариизм) : [историко-политическое эссе] / А. Атабек [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.aronatabek.ru/2012/11/emshan-i-kazaho-ariizm.html>.
9. Амрекулов Н. Тюркское Возрождение / Н. Амрекулов. – Алматы, 2006. – 536 с.
10. Безертинов Р.Н. Тенгрианство – религия тюрков и монголов / Р.Н. Безертинов. – 2-изд., доп. – Казань : Слово, 2004. – 448 с.
11. Ильин Г.Ф. Старинное индийское сказание о героях древности «Махабората» / Г.Ф. Ильин. – М. : Академия наук СССР, 1958. – 142 с.
12. Гудрик-Кларк Н. Окультные корни нацизма. Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию: Ариософы Австрии и Германии, 1890–1935 / Н. Гудрик-Кларк. – М. : Эксмо, 2004. – 576 с.
13. Бранстон Б. Забытые боги Англии / Б. Бранстон ; пер. с англ. З.Ю. Метлицкой. – М. : Новый Акрополь, 2014. – 224 с.
14. Авдеев В.Б. Расология. Наука о наследственных качествах людей / В.Б. Авдеев. – 2-е изд., доп. – М. : Белые альвы, 2007. – 672 с.
15. Гюнтер Ганс Ф.К. Избранные работы по расологии / Ф.К. Ганс Гюнтер. – 2-е изд., дополн. и проиллюстр. – М., 2005. – 576 с.

Анотація

Хлистун О. П. Феномен ариїзму: український контекст. – Стаття.

У статті подано результати дослідження наявності складових ариїзму в структурі української ментальності, зокрема специфіка реалізації елементів цієї філософії у світогляді козацтва. З урахуванням актуальності відродження козацьких традицій і світогляду в сучасний період розвитку національних ідей досліджуються також окремі світоглядні аспекти, які впливають на формування реконструйованих ідей у системі сучасного Спасу. Зокрема, виявляються наявність «арійської військової доктрини» (доведичний період), спільної для всіх ідейних спадкоємців індоіранських народів, елементи небопоклонства, окремі космогонічні ідеї (Небо-Коло), глобальні концепти (істина-совість), які перейшли на рівень етичних вимог, суспільна структурованість (згуртованість, братерство, підпорядкування), екологізм (невтручання в

природний хід подій, життя в гармонії з природою). Водночас очевидним є той факт, що на специфіку функціонування цих елементів у межах козацького світогляду відчутний вплив справив не сам ариїзм, а передусім зороастризм, який соціологізував концепцію ариїзму й утілює її в ідеї Добра-Зла.

Ключові слова: ариїзм, козацький світогляд, структурованість, небопоклонство, євразійство.

Аннотация

Хлистун Е. П. Феномен ариизма: украинский контекст. – Статья.

В статье представлены результаты исследования присутствия элементов ариизма в структуре украинской ментальности, в частности специфика реализации элементов данной философии в мировоззрении казачества. Учитывая актуальность возрождения традиций казачества и его мировоззрения в современный период развития национальных идей, исследуются также отдельные мировоззренческие аспекты, которые влияют на формирование реконструированных идей в системе современного Спаса. Так, фиксируется наличие «арийской военной доктрины» (доведический период), общей для всех идейных наследников индоиранских народов, элементы небопоклонства, отдельные космогонические идеи (Небо-Коло), глобальные концепты (истина-совість), которые перешли на уровень этических требований, общественная структурированность (сплоченность, братство, иерархия), экологизм (невмешательство в естественный ход событий, жизнь в гармонии с природой). В то же время очевидным является тот факт, что на специфику функционирования данных элементов в рамках мировоззрения казачества ощутимое влияние оказал не ариизм непосредственно, а прежде всего зороастризм, который социологизировал концепцию ариизма и воплотил ее в идее Добра-Зла.

Ключевые слова: ариизм, мировоззрение казачества, структурированность, небопоклонство, евразийство.

Summary

Khlistun E. P. Aryism phenomenon: Ukrainian context. – Article.

The article presents the results of study of Aryism and presence its elements in the structure of the Ukrainian mentality, in particular, the specificity of the implementation of elements of this philosophy in the worldview of the Cossacks. Due to the relevance of revival of the Cossack's traditions and worldview at the modern period of development of national ideas, started research the philosophical aspects that influence the formation and reconstruction of modern system of ideas in the SPAS. So, here have the "Aryan military doctrine" (pre-Vedic period), common to all the ideological heirs of the Indo-Iranian peoples the elements of Tengriism, certain cosmogonic ideas (Sky-Colo), the global concept "truth-conscience" has been socialized and moved on the level of ethical requirements, structuring principle of society (solidarity, brotherhood, hierarchy), environmentalism (non-interference in the natural course of events, the life in accordance with harmony of the nature). At the same time obvious is the fact that had a tangible impact to the specifics of the operation of these elements within the worldview of the Cossacks not Arjism directly, but primarily Zoroastrianism, which have the concept of the Good-Evil. The Aryism Phenomenon forms the worldview of Eurasianism at the present stage of development of civilization.

Key words: Aryism, Cossack's worldview, structuring principle, Tengriism, Eurasianism.